

DE L'«EPÍSTOLA ALS PAERS DE LLEIDA» ALS «TREBALLS» DE LA SOCIETAT DE BIOLOGIA, EN UN MATEIX VEHICLE

Conferència de la sessió inaugural del curs 1982/83 a càrrec del Dr. Oriol Cassas i Simó, President de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears.

Intenció

D'entre la infinitat de misteris que ens envolten, n'hi ha que ens són tan pròxims, usuals i quotidians que ja els hem perdut el respecte. Però la veritat és que si ens aturem a pensar-hi el misteri existeix i, si de cas, és en la nostra vanitat que ens fem la il·lusió d'entendre'l. D'aquests misteris potser cap no és tan profund com la paraula. La paraula ens serveix per a expressar el pensament; és el nostre vehicle d'expressió. I per mitjà de la paraula podem comunicar-nos amb els altres homes, o sigui que és també l'instrument de comunicació.

Però què és la paraula? Físicament, no és res més que l'emissió d'uns fonemes als quals, convencionalment, ha estat donat un sentit. Ara bé, aquest fonema o aquest grup de fonemes s'identifica tan estretament amb el sentit que li ha estat atribuït que la paraula i la idea s'acaben fent indistinguibles. Diem «vent» o diem «llibre» per què pensem «vent» o pensem «llibre».

Però ningú no és capaç de distingir si quan pensem «vent» pensem el concepte o pensem el mot o si el concepte i el mot s'han fos i ja constitueixen una sola cosa. Sembla que fins i tot quan simplement pensem, encara que no tinguem cap intenció d'expressar o comunicar el nostre pensament, el mot convencional acut a la cita i fa costat al concepte. O sigui que la paraula, per virtut d'uns processos misteriosos adquireix –al costat de la condició de vehicle d'expressió i de la d'instrument de comunicació– la d'indissoluble suport de la idea. D'aquí que estigui plenament justificat d'afirmar que pensem en una llengua determinada.

Però encara hi ha més. Com a conseqüència de la fusió en el nostre pensament del concepte i la paraula, la paraula mig abandona el seu caràcter convencional i es posa a tenir una existència real. Entre nosaltres, «vent» i «llibre» –per exemple– no *volen dir* sinó que *són*. Vent és el moviment horitzontal de l'aire i llibre és la

reunió de fulls escrits o impresos... I ho són, de fa segles, per a tots aquells que pensem en aquesta llengua, mentre que per a qualsevol altre ciutadà del món «vent» i «llibre» tornen a ésser una convenció; ja només *volen dir*. Com per a nosaltres que «Wind» i «Buch» no són res; només *volen dir* «vent» i «llibre» en alemany.

I encara més. Aquest món de la paraula –amb el seu misteri i la seva complexitat– és característic de l'home. Característic i determinant per què, per la paraula, a l'home li és possible de realitzar totes aquelles activitats que el distingeixen, les que li són privatives, les més «humanes» de totes. Per aquest motiu no és gens exagerada l'afirmació que és en la paraula que l'home es fa home. I com que la paraula li permet de comunicar-se, és en la paraula que es fa home entre els homes.

Una paraula que, en el fons del fons, no és res més que una convenció social; ja ho hem dit. Una convenció, però, que no va ésser acordada un dia al voltant d'una taula. Que si fos així no costaria gaire d'establir un altre conveni, un acord diferent. La convenció –la paraula– i el seu conjunt –la llengua– s'ha fet i desfet i refet i perfet al llarg dels segles, a partir d'allò que ja hi havia, amb l'addició o la influència d'allò que hi ha arribat i amb l'empremta que hi ha anat deixant el tarannà i el geni dels homes de la terra. I molt sovint, el seu dolor, la seva suor i la seva esperança. Per això la llengua és irrenunciable i per això ha estat dit que la llengua és la característica essencial d'un poble, que la llengua és l'ànima d'un poble. Jo diria que, així com en la paraula l'home es fa home i es fa home entre els homes, en la llengua un poble es fa poble i poble entre els pobles.

I la Societat de Biologia, ara, fa setanta anys i en fa vint que repreneu les activitats després de la llarga nit. Jo no puc considerar aquests aniversaris –perquè em

semblaria que en minimitzo el significat– sense col·locar els seus homes al costat de Jaume d'Agramunt i d'Anton de Borja –poso per cas– i sense englobar els seus esforços dins una empresa que fa molts més anys que dura: l'aventura de totes les voluntats d'ésser amb dignitat.

En aquest setantè aniversari no faré la història de la Societat, ni faré en aquest vintè aniversari la història de la represa. La meva intenció és de ressaltar-ne només un aspecte: allò que els fets que commemorem tenen de decidida i enaltidora resolució de continuar el viatge –el viatge de la història– en el vell i insubstituïble vehicle –la llengua, la nostra llengua. La llengua del nostre pensament, la de les paraules que s'han fet vives –que han pres existència real–, la que ens fa homes –d'una comunitat concreta– entre els homes, la que ens fa poble entre els pobles.

El viatge: la partença i les etapes

El nostre objectiu és de realitzar un viatge –un ràpid viatge, no pot ser altrament– per la història de la llengua. O més que per la història de la llengua, per la història de la utilització de la llengua com a vehicle d'expressió científica.

I aquí comencen les nostres dificultats. La llengua està composta d'elements que, en infinites ocasions, no són exclusius dels científics i l'establiment d'una divisòria entre llengua científica o ús científic de la llengua o terme científic i no científic sempre serà difícil, arriscat i de localització arbitrària.

Per exemple, observem els primers textos catalans coneguts.

L'any 1904 fou descobert a l'Arxiu Parroquial d'Organyà un text que conté diversos sermons explicant i comentant els lli-

bres sagrats. Aquest text, les Homilies d'Organyà, ha estat considerat de finals del segle XII o del primers anys del XIII. Un fragment diu: «*Et enaprés d'aicò N.S. posà la sua benedita mà sobre ls uls del ceg e sempre él vit. E.l ceg, quan ag vist, fed grans gràcies a N.S. e segi'l en totes bones obres.*»

Des de l'any 1904 era considerat el primer text català. Fins que l'any 1960 fou descobert un pergami –considerat de mitjan segle XII– que servia de cobertes a una llibreta de censals del voltant d'Olot. En aquest pergami hi figura la traducció del Forum Judicum, el Codi de les lleis visigòtiques, i un fragment diu: «*de pos sa mort, ans que sis meses sien passats, sie publicada e manifestada... E si alcun ceta et amaga aquela voluntat del defunt...*»

No són textos científics, evidentment, però estan plens de termes i expressions presents –i amb quina freqüència!– en textos científics o mèdics.

Un altre magnífic i resplendent exemple ens el dona Ramon Llull que, no ja en els llibres científics sinó en els literaris –concretament la novel·la «Libre de Evast y de Aloma e de Blanquerna son fill»– fa ús d'abundantíssimes i enriquidores expressions científiques. Hi diu: «*Blanquerna hagué dida sana en sa persona, per tal que de sana let fos criat; car per mala let són los infants malalts y despoderats en sa persona. Y era la dida honesta y de bona vida; perquè cosa és que.s deu molt evitar, en lo alletar dels infants, si la dida és mal sana y que estigua en peccat o que haja en si mals vicis y que sia de mala complexió ni que tingua corrompuda la calitat ni lo alende (l'alè).*» I continua: «*En tot aquell any que nasqué Blanquerna, altra vianda Aloma no donà a son fill sinó tan solament la let: car, per defalliment de fort digestió, los infants en lo primer any no poden coure ni digerir les viandes altres, com són*

sopes de pa mullat ab llet o oli, que hom los dóna, o altres semblants viandes que hom los fa menjar per força; e per açó són los chichs ronyosos e ab buanyes (sarnosos i amb crostes) e han vèrtoles (furòncols) y veixiques, e acarreren. los umors de pujar amunt e destroheixen lo cervell e la vista y no res menys los causen moltes altres malalties.»

Una altra dificultat a l'hora d'emprendre el nostre viatge és que no sabem on hem de situar el punt de partença. S'ha parlat de la vida de les llengües; si aquesta expressió fos encertada, tot seria fàcil: partiríem de la data del naixement. Però no és prou apropiat parlar de la vida d'una llengua que, tal com ha observat el lingüista hindú Pande, «*les llengües no viuen ni moren. Simplement, són utilitzades o ho deixen d'ésser.*»(1) Tot i així, per mirar de precisar allò que és imprecisable, referirem una frase de Joan Coromines: «Ja en el segle IX, i encara més en els X i XI, l'aparició de mots i àdhuc de frases enteres en català pur, és tan freqüent al mig de textos en llatí, que és impossible de no adonar-se que el llenguatge parlat d'aquell temps havia d'ésser essencialment el mateix que el que coneixem per català.» (2)

Encara una altra dificultat: a la vaguetat de la denominació «llenguatge científic» i a la imprecisió cronològica dels orígens de la llengua, s'hi afegeix la profusió –impossible d'abastar en els límits d'una conferència– de científics –moltes vegades abnegats científics– de totes les èpoques que recorren al seu vehicle natural d'expressió. Que fins i tot dels temps més adversos, podríem dir que els partidaris de la fidelitat han estat, per sort nostra, tan nombrosos –almenys– com els de la infidelitat.

(1) Citat per F. Vallverdú a «L'escriptor català i el problema de la llengua», pàg. 28.

(2) Coromines, Joan: «El que s'ha de saber de la llengua catalana.»

Un cop fetes aquestes observacions permeteu-me que exposi què he conclòs. Crec que no és possible, donades les nostres limitacions de temps, de parlar de Ramon Llull i d'Arnau de Vilanova. Són dues figures de dimensions excepcionals: només la «Doctrina Pueril» o el «Regiment de Sanitat» ja se'ns endurien —empesos per la follia de cor dels autors— a l'oblit del sentit de la mesura i a la descurança del respecte degut a un auditori. Tant de Ramon Llull com d'Arnau de Vilanova —tal com, en alguna banda (3), he llegit fent referència a Petrarca— val més no dir-ne res que parlar-ne poc. Que reposin, doncs, en pau i nosaltres situem-nos a mitjan segle XIV. Serà aquest el nostre punt de partida; d'un viatge que farem a salts —d'un segle a l'altre—, amb atenció només a uns exemples triats, a uns exemples representatius.

El segle XIV: l'epístola als paers de Lleida

Som a l'any 1348 i la Pesta Negra ja s'ha ensenyorit d'extenses regions d'Europa. La Toscana i la Provença són plenes de dol; i tot el Llenguadoc. A Catalunya les perspectives no són gens falagueres per què la població està extremament afeblida: després d'uns anys d'un relatiu confort, les contínues guerres de Pere III i una terrible fam han conduït a la depauperació i a l'atuitment. En aquest moment, el mestre de medicina de l'Estudi General de Lleida Jaume d'Agramunt escriu la seva Epístola. Aquest manuscrit, que enllestí el 24 d'abril de 1348, ara és guardat a l'Arxiu Parroquial de Verdú, a l'Urgell, i és un dels més antics tractats sobre la pesta que es coneix.

Comença així: «*Experiència mostre quascun jorn que can foch se pren en alcun*

(3) Monnier, Philippe. «La Quattrocento». Vol. 2, pág. 293.

alberch, que tots los vehins n'an temor, e.ls qui pus prop li són major deven haver pahor. Per què, com aja ohit dir a persones dignes de fe que epidímia ho pestilència e mortaldats de gents regnen e han regnat en algunes partides e regions a nos vehines, si n'é dupte ni pahor no s'és maraveylla.»... «Hon, com jo sia natural d'aquesta ciutat e aja reebut ésser en aquella, e encara continuament reeba e aja reebuts diverses e grans profits per tota la ciutat e per singulars d'aquella, volén de ma pocha sciència fer e procurar alcun profit e esquivar tot dampnatge a la ciutat damont dita e als singulars d'aquella, per preservar cascú e cascuna d'ésser malaut ho malauta per temps pestilencial, he volgut trebayllar de fer lo tractat següent. Lo qual humilment e ab reverència deguda jo, maestre Jacme d'Agramont, present a vosaltres, honrats seynnors pahers e conseyll de la ciutat de Leyda, axí com a aquells qui representats tota la damont dita ciutat.»

Com que el tractat «*sie feyt a utilitat comuna e publica*»... «*feyt principalment a profit del poble e no a instrucció dels metges*» exposa solament el «*regiment de preservació*» i no fa menció de la curació. I com que l'eficàcia de textos com aquest depèn de la difusió, l'autor es dirigeix als destinataris i els diu «*plàcie-us, seynnors, de donar-ne treslat a tot hom qui.n vuylle còpia.*»

Així, erigit per uns sentiments de responsabilitat i de gratitud i bastit amb una humilitat extrema —«*com jo sia dels menors del món e sia així com a verme en comparació de molts altres*»—, aquest «*Regiment de preservació de pestilència*» se'ns apareix com un dels més antics monuments de salut pública i d'educació sanitària.

La lectura d'aquesta epístola és d'un interès extraordinari, des de molts punts de vista, i d'una notable amenitat. L'interès

lingüístic ha estat remarcat modernament per Joan Veny i Clar en una completíssima monografia (4). L'interès mèdic, tant terminològic com científic, l'anirem comentant amb la lectura d'uns fragments.

Hem de remarcar, d'entrada, que Jaume d'Agramunt dedica només unes breus referències a les causes d'epidèmia que l'època considerava més importants: l'acció dels emmetzinadors —que eren perseguits i sotmesos als turments més esgarrifosos i cremats— i la influència dels astres. D'aquestes causes, després d'advertir que l'epidèmia pot ésser càstig de Déu als nostres pecats, en diu que *«pot venir mortaldat e petilència en les gents... per malvats hòmens fills del diable qui ab metzines e verins corrompen les viandes ab molt fals enginy e malvada maestria.»* No sé si els nostres olis adulterats o les carns clandestines dels nostres dies es poden sentir al·ludits! De la influència dels astres —pensem que Pere III, per exemple, tenia astròlegs al seu servei— diu: *«Altra rahó per què pot venir pestilència... és conjunció de planetes ho esguardament d'aquelles».* Després, una referència de san Albert Magne i res més; o molt poca cosa més. En canvi, l'atenció principal —i la més extensa— la destina a l'enumeració d'uns factors que, en línies generals, aprovarien sense dubtar els epidemiòlegs actuals: els factors ambientals, les condicions d'higiene personal i pública, la constitució i la nutrició de l'individu i —atenció!— el contagi, que Jaume d'Agramunt anomena *«la participació ab malalt de malaltia pestilencial, car d'u se pega en altre així com foch salvatge e d'aquell en altre. E axí s'estén als altres si Déus misericordiós no y tramet la sua sancta gràcia.»*

Quan analitza els factors ambientals capaçs de provocar epidèmia, de l'aire diu:

(4) Veny i Clar, Joan: «Regiment de preservació de pestilència» de Jacme d'Agramont (s. XIV). Tarragona, 1971.

«Can l'àer en alcuna regió ho ciutat és ben temprat en sa complexió ho en ses calitats e ha clardat e nedesa e puritat en sa sustància, aytal àer ha propietats maraveyloses, car primerament fa molt alongar la nostra vida, fa alegria e conserve sanitat.» ... *«Mas en l'àer pot venir mudament en dues maneres, ço és a saber, en ses qualitats, lo qual mudament es dit alteració. Encara pot haver mudament en sa sustància, lo qual mudament es dit putrefacció.»* Avui parlariem d'agents físics o químics de pol·lució, però el concepte és el mateix.

Classifica els éssers vius i diu: *«en les coses que són sotsmeses a còrs de natura són atrobats tres graus de vida: primer... les coses qui prenen nodriment e creiximent les quals no ha rahó ni sentiment... herbes, plantes; segon... les coses que prenen nodriment e creiximent e han sentiment... peixs, ocells e altres bèsties; terç grau és solament lo hom, qui pren nodriment e creiximent e ha sentiment a part açó ha raó e enteniment.»*

Els últims capítols de l'Epístola són dedicats a consells preventius; ja hem dit que no fa menció del tractament de la malaltia perquè el text va destinat a profans i recomana *«que en aquest regiment fos demanat conseyll de bon metge e de aprovat. Car una porga no pot ésser bona en tot temps ni a tothom axí com una çabata no pot venir bé a tot peu.»*

I no ens podem estendre més. Només diré que un cop acabada la redacció de l'Epístola, la pesta solament trigà unes setmanes a fer acte de presència a Lleida i que Jaume d'Agramunt fou de les primeres víctimes.

El segle XV: el llibre imprès

És el segle de la impremta. Gutenberg ha fet les primeres impressions cap a 1450 i

l'invent s'extén per Europa. A Itàlia, per exemple, hi entra el 1465, al monestir benedictí de Subiaco, per obra de dos monjos alemanys (Conrad Schweinheim i Arnold Pannartz). A València i a Barcelona s'hi imprimeix a partir del 1473 i les «*trobes en llaors de la Verge Maria*», editat a València el 1474, és el primer llibre imprès en català. Molt aviat són impresos llibres científics en la nostra llengua. El més antic creiem que és el «*Compendi utilissim contra pestilència*». D'aquest llibre només n'existeix la reedició de 1507 però hi ha motius per a afirmar que l'edició primera és de 1475.

Nicolás Antonio –considerat el primer bibliògraf espanyol–, en la seva obra «*Bibliothecae veteris hispanae*» publicada a Madrid l'any 1788, diu: «*Joannes Villar, iuris doctor, Catalanus, ... anno MCDLXXV (1475), editit Barcinone vernaculam huius linguae translationem operis De Epidemia et Peste, Magistri Valasci Tarantini...*».

Aquest llibre –que seria doncs el primer llibre científic imprès en català– és una traducció feta per Joan Vilar, de Barcelona, del tractat de Valasco de Taranto, el mestre portuguès de l'Escola de Montpeller (principis del XV). A l'edició de 1507 podem llegir del Proemi del traductor: «*E delliberat convertir de llengua llatina artificiosa en vulgar lo present petit llibre, am asso enpres encara la utilitat de molts qui ignoren la llengua llatina los quals per la present traducció en aquesta temporada sospitosa de pestilencia podran per la obra reportar utilitat...*». «*E sapien los llegidors que faelment, mot a mot, de llati artificiós en vulgar lo present llibre es stat per mi translatat. E si per ventura alguna paraule les serà vista scura o no prou convingent al vulgar pensen e més amat plaurir-me de assó, que de haver en res pervertir la verdadera sentència dels vocables...*».

Em sembla que els comentaris es fan sols: la llengua catalana era la llengua viva, era, pels metges, el normal i l'entenedor vehicle de la ciència i era capaç d'expressar tots els conceptes científics encara que fos recurrent a termes naturalment poc habituals.

També són d'aquest temps les traduccions catalanes de l'«*Inventari de Cirurgia*» de Guiu de Cauliac i la «*Cirurgia*» de Pere d'Argilata, entre d'altres, però jo vull citar el «*Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*» que és una obra original. El seu autor, Lluís Alcanyís, és el primer catedràtic de Medicina que figura a les primitives Constitucions de la Universitat de València. L'obra està escrita en una prosa de gran qualitat literària, senzillament exemplar: «*Mirant natura humana sots-mesa a tants innumerables perills e cassos mortals no he vist de totes les causes de morir nenguna mes trista mes aguda e mes cruel que aquesta epidemia que axí prestament e amagada per nostres membres principals devalla segons que per diverses experiencies se comprova, mortificant les obres del cor, cervell e fetge en tal grau que lanima no tenint disposició complida de instruments necessariament lo desempara...*».

Aquest text –probablement del 1490– és, a més d'un model de correcció, una mena de fita: a partir d'ell, el nostre vehicle començarà a rebre les ventades de ponent –ja governen els Reis Catòlics– i s'anirà deteriorant per culpa de la contaminació i de la desuetud.

Segle XVI: la decadència

Ha estat dit que una llengua, per viure en plenitud, necessita del caràcter d'oficial, necessita de l'ús normal en totes les insti-

tucions del país. A Catalunya, en aquells temps, la institució de màxima influència era la Cort i, amb els Reis Catòlics i sobretot amb els Àustries, la Cort deixà de radicar en Països Catalans. Encara que el català fos llengua oficial fins a Felip V, havia començat la decadència. Tot i que Jordi Rubió, molt encertadament, quan analitza les causes de la decadència es pregunta: «L'enclusa damunt la qual colpejava el mall éva oferir la resistència, silenciosa si més no, però unànime, que li pertocava?», (5) tot i que amb molta raó es fa aquesta pregunta, jo no fóra un acusador tan directe i tan general com Joan Fuster quan diu: «el cas català de la Decadència és el d'una profunda dimissió lingüística d'abast col·lectiu, que afecta els «autors» tant com els «lectors». No sé si en comptes de dir «profunda dimissió» hauríem de parlar de la intensa i pertinaç coacció exercida per les lleis o per les circumstàncies.

D'aquest temps, com que la pesta continuava essent un problema, tenim diversos tractats sobre la malaltia: el «Llibre de la pesta» (1587) de Joan Rafael Moix de Girona, el «Discurs sobre la pesta» (1589) de Lluís Fabra de Perpinyà i el «Compendi de la pesta» (1590) de Francesc Terrades de Ciutat de Mallorca.

I fan la seva aparició els primers llibres castellans editats en Països Catalans. La primera obra científica de les que tenim notícia és de l'any 1541: el «Libro del Arte de las Comadres o madrinas y del regimiento de las preñadas y paridas y de los niños». L'autor és Damià Carbó que, per seguir la moda, es castellanitza el cognom com el poeta Boscà: Damián Carbón. Ha començat la invasió del castellà. Aquest fenomen, de totes maneres, no és l'únic causant de la pèrdua d'exclusivitat del català; se li ajunta el creixent ús del llatí, general a

tot Europa. Amb l'Humanisme, el llatí és considerada la llengua del saber, de l'ele-gància, i el vulgar és la llengua dels comer-ciants. A Itàlia, Coluccio Salutati vol tra-duir la Divina Comèdia al llatí i Llorenç el Magnífic, la segona meitat del segle, es de-fensa de fer servir la llengua toscana: «...Nessuno mi può riprendere s'io ho scritto in quella lingua nella qual son nato e nutrito.» I igualment Baltasar Castiglione que a la dedicatòria del «Cortegiano» diu: «... e dico aver scritto nella mia (lingua), e come io parlo, ed a coloro che parlano come parl'io; e così penso no avere fatto ingiuria ad alcuno, ché, secondo me, non é proibito a chi si sia scrivere e parlare nella sua propria lingua.» El «Cortegiano» era publicat a Venècia l'any 1528.

Aquesta consideració de la prevalença del llatí fou extensa en la geografia i en el temps. Només cal veure, com a exemple, el llibre que Pierre Garnier publicava a Lió a finals del segle XVII (1696) amb el títol de «Nouvelles formules de Medecine Latines et Françaises pour le Grand Hôtel Dieu de Lion». Hi diu: «Je ne sçai si cette version françoise m'exposera à quelque reproche et si l'on m'accusera point d'avoir voulu rendre la Medecine trop commune... Mon dessein cependant a été d'être utile au public sans facher personne...» Garnier també vol justificar-se. No podem oblidar, doncs, l'adopció creixent del llatí com a llengua de cultura a l'hora d'analitzar el menor ús del català. No tot fou la «dimissió col·lectiva» de Joan Fuster; hi ha també la força coactiva d'una circumstància.

Segle XVII: el segle del conde-duque

Durante aquesta centuria continua –agreujat– el procés de decadència que hem esbossat. Els Àustries i la seva gent es

(5) Rubió i Balaguer, J.: «La cultura catalana del Renaixement a la Decadència.» pág. 157.

comporten com unes autèntiques forces d'ocupació, implacables i plenes d'urc. I la llengua catalana no gosa sortir d'una actitud defensiva, una prudent, poc combativa i no sé si massa eficaç actitud defensiva. Un exemple ens el dóna el llibre de Bernat Mas, metge de Manresa, publicat el 1625 que porta per títol «*Ordre breu y regiment molt util y profitos pera preservar y curar la Peste*», que en el seu pròleg diu: «*He determinat escriurer en nostre natural, y materna llengua Catalana, pera que millor me entengan; que puix es estat permes y llicit a Hipocrates, Galeno, Aristotil, sent natural de la Grecia, escriurer en Grech; a Avicena de la Arabia, en Arabich; y a molts altres graves Doctors, tant Flamenchs, Alemanys, Italians, Francesos, Portuguesos, com Castellans escriurer en ses propies, y ordinaries llengues; be sens pot tambe permetrer als Catalans escriurer en Catala, y en nostra propi llenguatge, les coses particularment que ha de servir pera comu utilitat de les gents, que mon intent no es altre, sino servir y aprofitar a tots.*»

De l'Epistola de Jaume d'Agramunt han passat gairebé tres-cents anys i els conceptes científics no han variat gaire. Bernat Mas diu: «*Procuraran que lo ayre en que estan sia pur, net y purgat de tota corrupció, superfluytat y mala qualitat. Segonament que lo cos estiga limpio y purgat de tota cruesa y exces de mal humor*». Diu més endavant que «*lo orde ques deu tenir en lo menjar es que no menjén demasiadament... lo beure axi mateix sie moderat... lo exercici sia moderat... reposantse apres mitja hora antes de assentarse en taula. Lo dormir ha de ser de nit unes sis o set hores; y no dormir de dia... porque es malissim; particularment apres de haver menjat... lo exercici del acte venereo es perniciosissim y mal.*»

Allò que realment ha canviat —és ben visible en els fragments que hem llegit— és la

qualitat del llenguatge. Ja ha començat de contaminar-se, ja ha començat la conflictiva situació de les llengües en contacte. Què lluny que som no ja de Jaume d'Agramunt, sinó de Lluís Alcanyís!

Segle XVIII: el triomf de l'absolutisme

Les influències que van restringint l'ús del català cada vegada són més poderoses, les circumstàncies que el propicien són cada cop més escasses i fins i tot entren en joc descarades —i malcarades— disposicions coercitives. Lluís XIV prohibeix, el 2 d'abril de 1700, l'ús públic del català al Rosselló; el 29 de juny de 1707 Felip V dicta, per a València i Aragó, el Decret de Nova Planta que diu allò de «*Por el justo derecho de conquista que de ellos han hecho últimamente mis armas... he juzgado por conveniente... reducir a todos mis reinos de España a la uniformidad de unas mismas leyes, usos, costumbres y tribunales, gobernándose igualmente por las leyes de Castilla...*». Uns nous Decrets de Nova Planta són dictats, per a Catalunya, el 16 de gener de 1716 i, per a Mallorca i Eivissa, el 16 de maig de 1716. El mateix Felip V dicta la «*Instrucció secreta de algunas cosas que deben tener presentes los Corregidores del Principado de Cataluña para el ejercicio de sus empleos*». La disposició sisena diu: «*Pondrán el mayor cuydado en introducir la lengua castellana, a cuyo fin dará las providencias más templadas y disimuladas para que se consiga el efecto sin que se note el cuydado.*»

I per acabar-ho d'arreglar Barcelona és desproveïda d'Universitat; el 1717 Felip V funda la Universitat de Cervera.

El fet és que Joan Alòs, catedràtic d'Anatomia i d'Aforismes, escriu en llatí; Ignasi Ameller, també catedràtic, en castellà;

Jaume Bonells, metge del Duc d'Alba, en castellà; Josep Masdevall, catedràtic de Cervera i metge de Ferran VII, en castellà; etc., etc... És el resultat d'una pressió forà mida i la batalla sembla perduda si no fos que uns quants –uns quants folls de la folia del cor– no abandonen el català. A ben segur que aquests homes són els que –al cap d'un segle– faran possible la Renaixença. Són els que comparteixen l'opinió de Mossèn Baldiri Reixach que, a les «Instruccions per a l'ensenyança de minyons» de 1748 i quan es refereix a la llengua catalana, diu: «Entre todas las lenguas, la que amb més perfecció deuen saber los Minyons es la llengua propia de sa Patria...»

D'aquests homes de la fidelitat només vull citar Anton de Borja, l'humil cirurgià de Rubí, que ens ha deixat –en dos volums manuscrits– un «*Ramellet de diferentes flors tant antigas com modernas. Recopiladas de diferentes Authors y les demes experimentadas per mi*». El primer volum és dedicat a Miquel de Borja i a Jaume de Borja, «fills meus». La dedicatòria del segon volum diu: «*A Miquel de Borja. Salut. Fill meu. Ja aurà dos anys ó va per ells que doní fi á un altro Ramellet primera part y en lo dia de vuy te oferesc un altro Ramellet segunda part. Lo altro lo oferi a tu y á ton germa, lo present te de ser á tu tot sol, porque la divina Magd. sen ha volgut portar de esta á Mayor Vida á ton Germá y no judiquis que lo treball tindria per mal empleat si tu no volias seguir lo Rumbo de la Cirurgia, que no es mon intent volerte emplear en cosas que no sian de la inclinació del astro que te predomina; si no que si fos cas te inclinassas a la Cirurgia tindrias aqueixa petita obra de ma mia la qual he treballada cap á ma vellesa (l'autor tenia en aquest moment quaranta-cinc anys) sols per a tu y de ella seguirás lo que millor te apareixerá. Sols te suplico apliquias las flors del present ramellet ab la deguda for-*

ma y procures en tenir conexement verdadero del effecta, que de aqueixa manera experimentarás la fragancia de las flors y lo que son utils a la salud dels homens, y sobretot dar alabansas á Deu qui ha criat tals remeys y quan fos cas no volguessas seguir la Cirurgia dona essas obras mias á Persona que Conegas Me tinga en memoria y me encomania á Nostre Senyor, que si ellas de si no ho merexen, ho merex lo bon affecta y affició (encara que acompanyat de rudesas) ab que les he fetas. Recordat de qui te ha engendrat yo mentres visc procuro encaminarte y suplicar á Deu te quart y te done asert en las Cosas. Rubí y Gener als 12 de 1718. Ton Para Anton de Borja.»

No sé si Rubí recorda aquest fill seu; si no el té present, hauria de córrer a reparar l'oblit. Crec que la fe i la bona fe i la tendresa d'Anton de Borja ho mereixen.

El contingut científic del «*Ramellet*» es amplíssim. Inclou remeis i consells per a tot: «*per mitigar lo dolor a las criaturas quan posan las dents*», «*per cadarn de criaturas y adults que tenen la veu ronca*», «*per fer aborrrir lo vi als borratxos*», «*per las mosegadas de ca rabiós*», «*per la carn superflua de las ulceras*», «*per fer lo cutis hermós*», «*per fer tornar negras los cabells blancs de las donas*» i, fins i tot, «*per desimular la virginitat perduda*».

És també un riquíssim compendi d'expressions populars com «*aná tres vegades de cambrá*», «*estant ajeguda de subinas*», etcètera.

Segle XIX: La Renaixença

Ha estat convingut de fixar l'inici de la Reinaxença l'any 1833, l'any de l'«Oda a la Pàtria» de Bonaventura Carles Aribau. Ara, aquesta data, com totes les que inicien una època, és una data simbòlica per-

què no podem situar en un moment determinat allò que és un moviment d'àmplies raons. Les raons, les determinants de la Reinaxença les hem d'anar a buscar bastant abans del 1833, fins i tot a la segona meitat del XVIII. En aquest temps apareix el que Pierre Vilar anomena «el patriotisme lingüístic»: la llengua catalana, descuidada i fins i tot renegada per les classes altes i cultes, és defensada fidelment pel poble. Per això Joan Reglà diu, dels anys mil set-cents cinquanta al mil vuit-cents: «*La gran expansió de Catalunya és obra del "país real", més o menys al marge del "país legal".*»

Pel que fa referència al llenguatge mèdic es produeixen unes circumstàncies —en aquesta segona meitat del XVIII— que, si bé no en determinen l'ús com en els segles passats, en certa manera comencen a propiciar-lo, ja que retornen la confiança en la Medicina catalana, li retornen el prestigi perdut. Amb Carles III i la creació del Col·legi de Cirurgia (1760) i la poderosa personalitat dels seus mestres Virgili i Gimbernat i la fundació de la Reial Acadèmia de Medicina, a Catalunya la medicina deixa d'ésser una dependència de Madrid.

Aquestes circumstàncies i fets complexos d'índole polític-social i fins i tot econòmica, fan que la situació de la llengua vagi canviant, lentament però substancialment. Tot i que és molt difícil de determinar si n'és causa o conseqüència, l'aparició de diccionaris i d'obres gramaticals és una clara demostració del canvi que es produeix amb el segle. L'any 1803 es publica un «*Diccionario Catalán-Castellano-Latino*», l'any 1815 la «*Gramàtica i Apologia de la llengua catalana*» de Josep Pau Ballot, l'any 1839 el «*Diccionari de la Llengua Catalana*» de Pere Labèrnia, l'any 1842 un «*Diccionario castellano-catalán-latino-francés-italiano*» i l'any 1847 —per acabar aquesta llista d'exemples— el

sastre de Vilanova i la Geltrú, col·laborador de Marià Cubí en els treballs de frenologia, Magí Pers i Ramona, publica una «*Gramàtica Catalana-Castellana*».

Malgrat tot caldrà esperar el segle XX per veure l'autèntic ressorgiment de les edicions catalanes, no tant sols pel que fa referència a les edicions mèdiques o científiques en general, sinó a les literàries també. Joan Fuster diu que «*la Renaixença, durant anys, hagué de ser, encara, una literatura oral o, si més no, manuscrita. L'any 1888, quan la Reina Regent va presidir els Jocs Florals tota la Renaixença, reduïda a llibres, cabia en una sola vitrina*».

Potser la imatge de Joan Fuster és exagerada però la veritat és que, en el camp de les ciències, de tot el segle XIX, només puc destacar en el nostre recorregut les «*Instruccions generals sobre el modo de preservar-se del còlera morbo*» de Mateo Seoane, traduïdes al català per Joan B. Foix (Barcelona, 1834), el «*Viatge d'un naturalista al rededor del món*» de Charles Darwin, traduït al català per Leandre Pons i Dalmau (Barcelona, 1879), les «*Nocions d'anatomia, organografia i fisiologia vegetals*» de Florenci Piera, publicada a Barcelona el 1881, el «*Catàlech de la flora de la Vall de Núria*», d'Estanislau Vayreda, publicada a Barcelona el 1882 i una «*Botànica popular*» de Cels Gomis, publicada a Barcelona el 1891.

Hem de mencionar, això sí —i més pel seu valor simbòlic que per la seva transcendència—, l'aparició de la primera revista mèdica catalana. Es tracta de «*La Gynecologia Catalana*» que dirigeix Jaume Queraltó, el primer número de la qual sortí el 15 d'agost de 1898. Tingué una vida efímera.

Segle XX: un segle de clarobscur

Tot just iniciat el segle, Catalunya viu el moviment político-cultural que té per figures capdavanteres Prat de la Riba, Jaume Bofill i Mates i Eugeni d'Ors –quan encara era «ben plantat»–. És quan Eugeni d'Ors crida: «*Au, de pressa, de pressa, vinguen Museus, vinguen Acadèmies, vinguen Exposicions, vinga Educació, vinga Cultura, vinga Vida Civil, vinga Urbanitat, vinga Frivolitat, vinga Galeria de catalanes formoses, vinga el desig de tots, i el valor de tots, i l'esforç de tots, perquè, avui, en el mes de juny, en el jorn de les Vestals, els catalans, santament ambiciosos, ens hem posat al cap d'aconseguir, en la seva ruta vers l'Humanisme, els navilis de Pantagruel, fill de Gargantua.*»

Les grans manifestacions d'aquest esperit –i d'una innegable transcendència– no es fan esperar i se succeeixen amb generositat: l'any 1903 té lloc el Primer Congrés Universitari Català, l'any 1906 el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i l'any 1906 també –el 27 de juny– el primer congrés científic en català de la història, el Primer Congrés d'Higiene de Catalunya. Deprés, l'any 1913 s'iniciaria la sèrie que encara dura –i amb perspectives d'esplendorositat (només diré que el proper Congrés es prepara, és clar i amb tot el que té de valor significatiu, al País Valencià)– la sèrie, deia, dels Congressos de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana.

En el camp de les publicacions direm que l'any 1907 l'Acadèmia de Ciències Mèdiques –l'Acadèmia i Laboratori– inicia l'edició en català de la seva revista: els *Annals de Medicina*. I no cal dir que les reunions que hem mencionat donen lloc a sengles llibres de ponències i d'actes.

D'entre tots els esdeveniments d'aquesta hora sobresurt la decisió de Prat de la Riba

de crear –l'any 1907– l'Institut d'Estudis Catalans, de moment amb la que és ara Secció Històrico-arqueològica i l'any 1911 amb dues Seccions més: la Filològica i la de Ciències. Tot just completada l'estructuració de l'Institut amb aquestes altres Seccions, són creades Societats filials; la primera –l'any 1912– és la Societat de Biologia de Barcelona que, al voltant de Turró i Pi i Sunyer, lliga metges i biòlegs catalans amb el vincle d'un comú sentit de responsabilitat. Ara fa setanta anys: el retrobament –que diria Pere Babot i Boixeda– havia fet en el seu camí un pas de gegant.

I de seguida –el 1913– és empresa –sota la direcció d'August Pi i Sunyer– la publicació dels «*Treballs de la Societat de Biologia*». Tal com diu la paraula justa de Carles Riba (Festa anyal de l'I.E.C. de 1957) «*Prat de la Riba i els seus assessors van encertar la coratjosa, l'escandalosa jugada: establir que el català fos la llengua dels llibres científics del nostre Institut*». I «el que la fa (la jugada) d'un suprem valor estratègic és que amb ella, en un moment precís, es mostrava com i per on calia arriscar-se: o així i per allí, o a la llarga es perdia tot, fins la més dolça i gronxoladora poesia».

I amb una tenacitat i amb una abnegació en molts de casos heroica, els homes de fa setanta anys s'arriscaren i decididament s'adcriviren a «*l'empresa de tornar el català a la seva antiga categoria d'idioma de cultura*», en «*una de les més noblement folles empreses a què un poble, si es vol la minoria dirigent d'un poble, s'hagi mai llançat*» (6).

Al costat dels «*Treballs de la Societat de Biologia*» es drecen tants i tants monuments que només una simple enumeració ens ocuparia tant de temps com el que

(6) Riba, Carles: «Diccionari General de la Llengua Catalana», Prefaci a la segona edició. Cadaqués, 1954.

portem esmerçat en el nostre viatge. Vull citar, de totes maneres, la «*Flora de Catalunya*» de Joan Cadevall del 1915, la col·lecció de «*Monografies Mèdiques*» que Jaume Aiguader i Miró inicia l'any 1926, la revista «*La Medicina Catalana*» que sota la direcció de Leandre Cervera apareix el 1935 i el «*Diccionari de Medicina*» del 1936 que Manuel Corachan patrocina.

Però, tal com hem dit abans, el nostre segle és de clarobscurs. Dels entrebancs i les tenebres –que són d'ahir o dels nostres dies i que tots tenim tristament presents– encara en sofrim les conseqüències; però la intenció del viatge que avui estic suggerint a la vostra condescendència és el món de la claredat dels propòsits. I no hi ha res tan ple de llum com la perseverança en la dignitat i en la fidelitat a les essències. Exactament la dels homes de fa vint anys, la dels resoluts responsables de la represa de la Societat de Biologia. Dels quals –com que no vull deixar-me'n cap– només diré Pere Babot i Boixeda.

I ara on som?

S'ha treballat. La Societat de Biologia té constituïda, des de la represa, una Comissió Lexicogràfica. També han fet treballs en aquest sentit les altres Filials científiques de l'Institut i l'Acadèmia de Ciències Mèdiques. Des de l'any 63 els Treballs de la Societat de Biologia han reprès la publicació i des del 1969, amb «*El metge davant l'hipertens*» de Josep Alsina i Bofill, tenim una nova col·lecció de Monografies Mèdiques. L'any 1973 a la Universitat de Prada, en un col·loqui i en el manifest «*El català, llengua d'expressió científica*» que en resultà, confluïren –amb una decisió i una contundència sense precedents– les opinions de científics de totes les branques. L'any 1974 l'Acadèmia de Ciències Mèdi-

ques publicà la primera edició del «*Vocabulari Mèdic*» i l'any 1976, a Perpinyà, foren represos els Congressos de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana. L'any 1977 es constituí una Comissió Coordinadora Lexicogràfica de Ciències que aplega i coordina –com diu el nom– els esforços de nou o deu institucions o organismes científics. I ara, justament ara, des de la Direcció General de Política Lingüística del Departament de Cultura de la Generalitat són promoguts uns contactes entre Institut d'Estudis Catalans, Universitats catalanes i institucions científiques encaminats a procurar els instruments que han de conduir ordenadament i amb eficàcia a una acceleració en el camí de la normalització del llenguatge científic.

Un balanç amb aquestes partides ens hauria d'inclinar clarament a l'optimisme; perquè és innegable que hem fet camí.

Que aquest balanç –però– no ens faci creure que ja estem instal·lats en una confortable estabilitat. De llengua estable no n'hi ha cap; totes tenen problemes i moltes estan voltades de perills i d'amenaces. Ara, la nostra, ha corregut i corre un risc concret, suplementari, que ens obliga a la vetlla permanent.

I més aviat, al voltant nostre, ara i temps enllà –com una pueril subconscient manera d'excusar les pròpies mancances–, allò que domina és la queixa permanent. Ramon Margalef, fa un any, a la Inaugural del Curs universitari, deia que el fet de creure que tota la culpa és d'altri és, simplement, infantilisme i referia la frase de Font i Quer que diu que un dels mals del país és que tots, qui més qui menys, som eminències... en el sentit físic de la paraula, relleus o obstacles damunt una superfície llisa, amb els quals hom ensopega.

Per un cantó, patim d'un complex de superioritat que ens duu al convenciment que som mereixedors de tracte reverencial.

És un complex inoperant. Amb una major humilitat col·lectiva, sense creure's d'una ufana superior a la de les altres terres, ens veuríem estimulats –sanament i eficaçment estimulats– a l'acció i a l'edificació sòlides.

Per un altre cantó, som l'enclusa que no és capaç d'oferir al mall –unànimement–ni la resistència –que no exigeix heroïsmes–del rigor amb les pròpies conductes. Goethe va dir que la voluntat de perfecció és la mesura dels homes. Al nostre país li falta voluntat i li sobre bona voluntat, la bona voluntat de les festes de fi de curs que, condescendentment, dispensa els resultats mediocres.

Si unànimement entenguéssim –amb rigorosa exigència– *«que l'ús de la llengua pròpia (–com diu el Manifest de Prada–) –ultra un dret inalienable– constitueix, per dignitat, un imperatiu indefugible»*, la

perspectiva fóra més falaguera i ens podríem permetre algunes vacances. Mentre la unanimitat en aquesta manera de veure les coses sigui dubtosa, no podem defallir perquè ens hi va la nostra mateixa existència, la nostra col·lectiva, concreta i distintiva existència.

Deixeu que citi –i acabo– uns mots de Jordi Rubió –mestre de la llengua i mestre de civilitat– que sintetitzen tot això que hem anat dient al llarg del viatge d'avui en el nostre vell –vell i nou– i entranyable vehicle i que ens adverteixen –sense grandiloqüències– d'on és la supervivència. Diuen: *«No oblidem que la paraula és la via natural de la comunicació entre els homes. Mentre ella afaiçoni la nostra personalitat i ens caracteritzi entre els pobles de la terra, nosaltres serem nosaltres.»* Només així.